

JOSEP MARIA ESQUIROL

L'ESCOLA DE L'ÀNIMA

DE LA FORMA D'EDUCAR
A LA MANERA DE VIURE

BARCELONA 2024

QUADERNS CREMA

Publicat per
QUADERNS CREMA
Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

© 2024 by Josep Maria Esquirol Calaf
© d'aquesta edició, 2024 by Quaderns Crema, S. A.

Drets exclusius d'edició:
Quaderns Crema, S. A.

ISBN: 978-84-7727-684-5
DIPÒSIT LEGAL: B. 3475-2024

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i relligat*

PRIMERA EDICIÓ *març de 2024*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

TAULA

<i>Notes introductòries</i>	7
I. Feliços els qui van a l'escola: en passaran el llindar	19
II. Feliços els qui hi troben bons mestres: se'n recordaran	37
III. Feliços els qui van contra el destí: ja són origen	53
IV. Feliços els qui paren atenció: entrenen l'esperit per rebre	63
V. Feliços els qui es fan amics de traços, nombres, paraules o gestos: esdevindran font	81
VI. Feliços els qui no fan mal als altres: ja fan molt bé	103
VII. Feliços els qui, al cap dels anys, continuen atents al món: veuran el camí	117
VIII. Feliços els qui continuen atents a la vida: veuran la manera	135
IX. Feliços els qui tornen a l'escola de l'ànima: prendran apunts en una llibreta	145
X. L'últim dia del curs	165

*A totes les mestres i a tots els mestres, molts
dels quals ni tan sols han sabut que ho eren.*

A tots els qui es queden a l'escola de l'ànima.

NOTES INTRODUCTÒRIES

Hi ha casa perquè hi ha intempèrie. I la intempèrie demana empara.

Hi ha escola perquè hi ha món. I el món demana atenció.

Hi ha casa i hi ha escola perquè, en l'empara i en l'atenció, cadascú pot fer camí i madurar, per donar fruit.

¿Quina mena de fruit? De més casa i de més món.

Vet aquí l'humà: qui ha de fer el seu camí de la vida en el camí del món. Qui ha de formar-se i madurar en la proximitat dels altres i en el veïnatge estret amb les coses del món.

Sí, el món se'ns manifesta. Però cal *atenció*. Com més atenció, més manifestació de les coses del món i més maduració de l'ànima.

La porta de l'escola és oberta. Per a tothom, de qualsevol edat. A dins hi ha algú. Potser algú com aquell vell que havia estat esclau i que després ensenyava als altres a ser lliures, a fer el bé i a gaudir de la festa del món. La porta és oberta. A dins, no hi ha ni parets ni sostre. Hi ha amplitud, i unes fileres ben curioses: de núvols i de lletres, de nombres i d'eines, d'ocells i de somnis...

Una escola de debò és un lloc on s'entrena l'atenció a les coses del món i als altres. Pot portar el nom d'escola o no portar-lo. Es pot tractar d'una escola de primària en un poblet del Mediterrani, o d'un monestir budista a les muntanyes del Tibet; de l'escola que tenia Epictet a Nicòpolis fa dos mil anys, o del que passa avui, malgrat tot, en alguna de les aules universitàries. Atès que el cultiu de l'atenció és sempre oportú i beneficiós, hi podria haver—hi hauria d'haver—escola tota la vida. Sobretot si es té present que hi ha coses que es fan esperar, com ara una revelació del món, que acostuma a arribar al cap dels anys.

L'acció de prestar atenció i d'estudiar—que és l'atenció reiterada—, tot i que té sentit per si mateixa, suscita creixement, més maduresa i, de mica en mica, l'articulació d'una resposta.

La vida humana és una resposta inacabable. A l'escola pot produir-se una trobada que, justament perquè dóna confiança, dóna també un bon impuls. Educar és ajudar a esbossar alguns dels traços d'aquesta resposta.

Senzill de dir: educar té a veure amb el fet d'indicar i iniciar el camí que du cap a la maduresa. I ¿què és la maduresa? Doncs, també és senzill de dir: donar fruits. Tot ésser viu tendeix a la maduresa. Però, principalment, i d'una manera especialíssima, l'humà, perquè ben aviat se sap viure a la vida, i mortal. L'educació té a veure amb el procés de maduració de les persones i, per tant, amb el fet de donar fruits. Però, llavors, cal demanar: ¿de quina classe és el

fruit principal? I, després, ¿què el fa madurar? Descobrir el gust d'aquest fruit i els elements més apropiats per al seu cultiu és anar trobant el sentit de l'educació.

El fruit madur acostuma a ser dolç. Bona pista. I d'això en podem estar ben segurs: la quinta essència de l'educació o bé ha de coincidir o bé, almenys, ha d'estar estretament relacionada amb la de la vida. Ara bé, la quinta essència de la vida, de la vida humana, és *la claredat i la calidesa*. Parell indissociable que també pot dir-se d'una altra manera: *la no indiferència*. Com veurem, aquest concepte, arrel única de la dimensió cognitiva i de la moral, conté tot un programa educatiu. La no indiferència és el cultiu del llinar. La no indiferència és el cultiu de la trobada. La no indiferència és el cultiu de l'origen. La no indiferència és el cultiu de l'atenció. La no indiferència és el cultiu de la forma. La no indiferència és el cultiu de la bondat. En resum: la no indiferència és el cultiu de la vida espiritual i comunitària. L'amenaça ve de la indiferència: és l'amenaça de la inhumanitat, de la fredor, de la insensibilitat, de la foscor, de la confusió i de tota mena de totalitarisme.

Que l'escola tingui a veure amb l'educació, i amb l'ensenyament, i amb la trobada, en fa necessàriament una benedicció: un lloc i un gest que fan bé. Això serà oportú subratllar-ho de diverses maneres, però per damunt de tot repetint que l'escola de debò refusa qualsevol ombra de violència. L'acció d'educar es dóna en el si del nostre món, dels nostres afores. I aquí, als afores, la desolació prové principalment—encara que no només—de les tones de sofriment que els humans hem estat i som capaços d'infligir a d'altres

humans. L'educació no pot ser aliena a aquest envaiïment tan pertorbador i persistent de la barbàrie. Per això, la primera determinació és negativa: sobretot, no incrementar l'infern. Determinació negativa equivalent al «no mataràs» bíblic i al «no fer mal» socràtic. Anar amb compte de no fer mal ja és fer bé. La qual cosa significa estar despert i, potser, tenir com a referent alguna de les incomptables bones persones d'aquest món, la majoria humils i curoses, i sobre les quals tantíssimes vegades s'ha volgut posar èmfasi en la literatura, en el teatre o en el cinema. Si tothom fos com elles, llavors el món giraria d'una altra manera. Mentrestant, un sol rostre sofrent, a causa de la indiferència, ens posa a tots i a tot en qüestió i en evidència.

L'escola de la no indiferència no és una pura utopia. De realitzacions discretes, i la majoria anònimes, se n'han donat al llarg del temps. Hi ha utopies que són d'aquest món. Quan la vertadera pau amara les relacions d'una vida comunitària, la utopia s'està produint. A l'escola que en veritat ho és, i que porta al món una engruna d'utopia, l'anomenaré *alserteropia*.

Per definició, l'escola de l'ànima cuida i cultiva l'ànima. Ha de ser un bon lloc per a l'ànima; allà on l'ànima comenci a fer camí; allà on segueixi fent camí; i allà on, fent camí, arribi fins als penúltims llindars. D'antuvi, doncs, millor emprar el mot *escola* en el seu registre ampli i vague. De vegades hi ha escola—valgui la redundància—en algunes de les escoles, dels instituts o de les universitats, o en d'altres llocs insospitats. Ara bé, el criteri és clar: una escola sense ànima no és escola; una escola sense ànima mai podrà ser

l'escola de l'ànima. Caldria tenir escola tota la vida. Igual que casa. Quan l'escola cultiva l'humà de l'humà, fa d'escola, encén un llum, i s'afegeix a la conspiració del desert. De menuts i de joves, és bo anar cada dia a escola i tornar a casa; de grans, és bo tornar cada dia a casa i, de nou, anar alguns dies a escola.

Això sí, hi ha llocs que semblen escoles però que no ho són. I a l'inrevés: hi ha llocs que no semblen escoles i que, tanmateix, ho són. No es tracta de posar etiquetes de qualitat. D'etiquetes, ens en sobren. A l'era de la confusió, maldar per la veritat és fer que les coses siguin el que són. Que el món sigui món, que la vida sigui vida. En això hi ha veritat. I que l'escola sigui escola. La reflexió filosòfica ha de posar en relleu el sentit de l'escola i, alhora, ha de nodrir aquest sentit.

Tot i que conec els usos suposadament més rigorosos i específics de paraules com ara *educació* i *ensenyament*, aquí les empraré en el seu sentit gairebé literal. Educar significa ajudar algú a conduir-se, a orientar-se. I ensenyar vol dir indicar, mostrar. Per dir-ho figuradament, s'educa més aviat amb el cor i s'ensenyà més aviat amb les mans. S'educa amb el cor, perquè el cor és símbol d'allò que acompanya i cuida. S'ensenyà amb les mans, o millor, amb la mà i amb el dit, perquè mà i dit indiquen, assenyalen, s'adrecen a les coses. Ensenyar, llavors, forma part de la meravella de la manifestació: hi ha món i el món se'ns manifesta. En el si de la manifestació, l'*ensenyament*.

Just d'aquesta significació en surt l'estratègia docent de l'escola que conspira—això és, que s'inspira bé i amb les altres—. Estratègia que es deixa expressar força abreujadament: es tracta d'acompanyar l'alumne cap a les coses i, després, amb el temps, cap a la fondària. És a dir, primer, molt pacientment, dur l'alumne cap a la proximitat del visible per, després, dirigir-se una mica cap a l'invisible que hi ha al darrere.

Qui fa camí és un mateix. I això és la reflexivitat. Educar és guiar algú per tal que, per si mateix, recorri un camí que el dugui més enllà, que l'levi per damunt d'on és, i que li doni una força i una maduresa que d'entrada no té. Educar és ajudar que algú s'eduqui, de la mateixa manera que orientar és ajudar que algú s'orienti; és cultivar la reflexivitat, el si mateix. L'educador no pot recórrer el camí per l'alumne. La reflexió de l'educador no estalvia la de l'alumne. La de l'educador *con-voca* la de l'alumne i l'acompanya, però el centre de gravetat rau en la flexió i en la reflexió de l'alumne. El centre de gravetat rau en qui ha d'orientar-se, madurar i generar.

Pel que fa al desplegament d'aquest llibre, haig de demanar una mica de benevolència. La meditació sobre la forma d'educar i la manera de viure no és sistemàtica, però està endreçada. Tot i que sé en cada moment a qui m'adreço, pot semblar que s'encavalquen les referències a l'educació en edats més primerenques amb la de joves i amb la d'adults. Sovint, però, el context ja ajuda a discernir. De vegades allò que es diu val per a totes les edats, i de vegades està més circumscrit. També demano benevolència per

la insistència, gairebé obsessiva, a voler repensar les coses. Pensar és desfer definicions per poder, així, redefinir. Però redefinir amb prudència, de manera ostensible i en el sòl de l'experiència. No hi ha res més propi i més urgent que dur al present el sentit genuí. Això ens orienta.

Pensem en diàleg. Per això, de vegades, parlo de l'educació *epimeleica*—educació de la cura—perquè tinc molt present la recuperació que del tema grec de la cura de l'ànima han fet autors contemporanis com Jan Patočka, Pierre Hadot o Michel Foucault. I també perquè, amb aquesta expressió, puc insistir en el fet que cal agafar la perspectiva àmplia de l'educació com a quelcom escaient al llarg de tota la vida. L'únic que haig de fer notar és que, si bé inspirant-me en la temàtica clàssica de la cura de l'ànima, aquest llibre no consisteix a recuperar-ne alguna de les formulacions de l'antiguitat hel·lenística o cristiana, sinó, en diàleg, a articular-ne una de collita pròpia, que miro d'exposar, principalment, en els darrers capítols, amb la presentació de les cinc reiteracions de la vida espiritual.

La reflexió filosòfica sempre es fa en una clau, com la interpretació d'una peça musical. La clau de la filosofia que estic articulant és la de la *proximitat*. El canvi de clau ho pot capgirar tot. Si, per exemple, s'identifica amb el domini, com fan alguns autors contemporanis, llavors la pregunta decisiva és: ¿què ens amansirà?, ¿què ens domarà? En efecte, si l'humà s'entén con una bèstia salvatge domesticada, es tracta d'articular noves tècniques de doma, ara que la civilització de l'escriptura sembla, segons aquests autors, condemnada a l'obsolescència. Però, com dic, la meva con-

vició és ben diferent: crec que l'humà és, sobretot, l'ésser traspasat per l'infinit, i que la pregunta no és què el condirà, sinó què el pot ajudar a respondre.

Amb la clau de la proximitat, he anat desplegant una comprensió de la situació humana fonamental que, en poques línies i començant per un contrast, tal vegada es podria sintetitzar així: Sartre deia que som petites llacunes, forats de no-res. Enmig del magma del món, de les coses «plenes», la consciència humana seria una mena de buit. És una imatge molt ben trobada que encapçala tot el seu discurs filosòfic.

Per la meva banda, faig anar un altre concepte i un altre dibuix: el de petites verticals precàries definides sobre l'horitzontalitat de la terra.

Cap d'aquestes petites verticals se sosté dempeus tota sola, aïlladament. Ens mantenim dempeus gràcies als altres.

Mútua interdependència que no ha d'entendre's com un defecte o com una limitació, sinó més aviat com un regal i una sort.

L'infern és solipsista i narcisista.

Cadascuna de les petites verticals, lleugerament inclinada i, sobretot, molt sensible, resulta constitutivament comoguda i traspasada per quatre infinituds: la vida mateixa, la mort, el tu i el món.

L'humà viu, fa i crea a partir d'aquesta quàdruple comoció. Respon. *Viu poèticament*, viu fent, viu generant, com a resposta a la commoció. Això significa poder esdevenir manobre de món (capaç de crear més món en el món), manobre de vida (capaç d'intensificar la vida), manobre de fraternitat (capaç de crear més vincles amb el tu) i manobre de sentit (capaç de trobar sentit, de crear-lo i d'esperar-lo).

Moments especialment reveladors de la resposta humana són la celebració i la pregària. L'humà canta i celebra *viure al costat dels que viuen*. I demana pau i bé per a tothom: per als que viuen i per als que han viscut.

L'escola de l'ànima aplega i cultiva totes les dimensions del respondre—de la *poiesis*, del *fer bé*—.

El fil conductor del recorregut sencer ens el dóna, també, la clau de la proximitat. Cadascun dels capítols procura expressar-ne un aspecte. *Anar a escola. Trobar-hi algú*. Que t'ajuda a veure que ets algú que pot, i que *ets origen*. *Pres-tar atenció* a les coses i començar a entrellucar la fondària del món. Fer-te amic de traços, nombres, paraules o gestos bells, i *esdevenir font*, poeta i manobre de món. *Fer cos-tat* als altres i vigilar tothora de no fer mal. *Persistir*, i respondre a la revelació del món i de la vida. En el *repòs* i el *testimoniatge*. I, així, anar trobant *la bona manera de viure*. Al meu entendre, concrecions belles, bones, admirables i, per tant, motiu de felicitat. Perquè no és feliç qui suposadament està en un estadi de plenitud, sinó qui respon bé a la situació, qui s'hi orienta bé. En definitiva, qui *va bé*. La felicitat i la benaurança són una *benanança*. Feliços, benaurats, els qui *van* a escola. Per això em va semblar oportú fer com si els capítols fossin una versió de les benaurances. Feliços els qui *van bé*...

Voldria, d'una banda, i com ja he anticipat, evitar etiquetes innecessàries i, de l'altra, anar al que és més fonamental. Ambdues coses s'escauen per tal de resistir els apres-

saments característics de l'era de la confusió. Per això, no busco dir coses noves, sinó dir, de nou, alguna cosa. L'originalitat no consisteix a cercar agitadament la novetat, sinó a repetir l'essencial. Però repetir no pas per nostàlgia. Repetir l'origen, no temporal, sinó bàsic. Sí, es tracta de «repetir». Això que tan mala premsa té entre els estudiants, ara ho podem agafar com el remei que més ens convé. No pas obligar a repetir cursos, sinó saber repetir les experiències valuoses, i la del pensament n'és una. De fet, la principal, atès que, per a l'humà, la vida és la vida que es pensa.

Repetir el més bàsic. Altrament, la confusió creix i tot ho xucla. Entendre el sentit de les coses ja és una resistència efectiva davant de la confusió. I ho hem de subratllar: res de nostàlgies ni de conservadorismes ideològics. L'escola és una creació que sempre ha estat assetjada i pervertida per elements distorsionadors, que varien històricament—¿cal fer la llista de les barbaritats que s'han produït en les «institucions educatives» al llarg del temps?—. Posar en relleu el sentit de l'escola no és anar ni endarrere ni endavant; no és recuperar ni anticipar; no és enyorança d'un passat d'or ni fugida cap endavant; és voler fer bon camí, *aquí, just aquí*.

La filosofia de la proximitat no és ni pessimista ni optimista. Aquests mots és millor no portar-los a la motxilla; no formen part del vocabulari dels pelegrins. Atès que tots els guanys són provisionals, cal treballar per tornar-los a assolir; cal obrir nous horitzons d'acció, però no evadir-se en la ideologia del futur; cal treballar perquè demà es pugui continuar treballant. Això és ser manobre de món. L'amenaça de la barbàrie i de la foscor és molt forta; ve de moltes bandes, i també de perniciosos models de vida.

Es tracta d'atendre a una cosa, o a poques, però que siguin escaients, que ajudin, que facin bé, que despertin vo-

cacions adormides i que desbrossin fites perdudes sota les branques i la fullaraca. Poc és molt. Quan s'escolta o s'entreveu un bon senyal, es guarda i se segueix.

Finalment. Aquestes pàgines són també una manera de donar gràcies. Haver pogut dedicar la vida a la docència i a l'estudi ha sigut, i continua essent, un regal, i un regal enorme. Tota una vida confiada en la bondat de la reflexió. I tota una vida dedicada a compartir amb els altres el fruit de l'estudi. Mai no podré agrair prou haver gaudit d'aquest privilegi.

Però, tot i així, encara he tingut un altre privilegi més gran. El de ser testimoni de la bondat increïble de certes persones. Elles m'han donat el sentit i la força per resistir davant de tots els embats de l'absurd. Per elles he sabut que l'ànima és la vida de la vida; i per elles he sabut, també, què és la cura de l'ànima i com pot ser l'escola de l'ànima.

FELIÇOS ELS QUI VAN A L'ESCOLA:
EN PASSARAN EL LLINDAR

Treu-te les sandàlies, que el lloc que
trepitges és sagrat.

Èxode, 3, 5

Cada lloc té la seva llum. Però la llum no es percep només amb els ulls. Es nota en l'aire que es respira i en la terra que es trepitja. En les olors i en el silenci. L'homogeni no té llum. L'espai abstracte no té llum. Els grans passadissos de tràfec massificat tampoc en tenen. ¿Per què cada lloc té la seva llum? Doncs perquè, a més de la llum que ve de dalt, n'hi ha una altra que fulgura en la cosa mateixa. La llum de les coses.

La vida humana és afí als llocs. I això per la senzilla raó que l'ésser humà és un ésser *situat*. No és una essència a partir de la qual s'estableixin una sèrie de relacions (no és algú aterrat aquí, venint de no se sap on), sinó algú *essencialment* vinculat amb les coses, amb els llocs i, sobretot, amb els altres. Algú inimaginable sense aquests vincles.

Sí, cada lloc té la seva llum.

EL LLOC I EL LLINDAR

Així com la casa és el lloc on *es torna*, l'escola és un dels primers llocs on *es va*.

Per sort, hi ha llocs diferents; llocs que ho són de debò. Hi anem, els coneixem: el teatre (lloc on es presenta o representa la vida), el Parlament (lloc on es parla de les co-

ses—o se n'hauria de parlar—), el cementiri (lloc on els morts dormen), l'hospital (lloc on els malalts són atesos), la casa (lloc de la calidesa i del recolliment)... I l'escola és també un lloc: aquell on es cultiva l'ànima mitjançant l'atenció a les coses del món.

Un lloc és un enclavament, un indret on s'esdevé quelcom que es diferencia de l'entorn, i que té sentit. Tots els que acabem d'esmentar són enclavaments amb sentit.

Anar és anar a algun lloc. Una obvietat que, tanmateix, convé destacar: no es podria anar enlloc si no hi hagués cap lloc on anar, la qual cosa fora asfixiant, insuportable. Sortosament, el món humà no és un espai idèntic, sinó una articulació de llocs. Però la majoria no són el resultat d'una generació espontània. Són obres—institucions—de l'humà, l'esperit de les quals demana ser alimentat reiteradament, per evitar-ne la decadència i el retorn cap a l'indiferenciat.

Renovar el sentit institucional és *cultivar el llindar*. I això, avui, és més urgent que mai. El llindar és el límit que marca la diferència. Sense llindar tot seria igual, tot seria indistint, tot seria el mateix. I mentre que la diferència ens orienta, l'homogeneïtat ens deprimeix. Quan la boira cau, els camins s'esborren i tot sembla igual. En canvi, quan la boira s'esvaeix, altra vegada s'albira l'horitzó—que és diferència i juntura—i es recupera el sentit, l'orientació. Una part important del malestar de la societat actual té a veure amb l'homogeneïtat i l'ofec que dissimuladament provoca. Tot igualment blanc, o tot igualment negre, tant se val. Allò que ens deprimeix és l'adverbi, l'*igualmente*.

Per això, a l'era de la confusió, el que primer s'ha de cultivar per tal que hi hagi escola és el *llindar*. Sense llindar, l'enclavament esdevé *confús* i va desapareixent. El llindar dóna discretament la benvinguda i, després, el comiat. Hi ha llocs als quals no s'hi hauria de poder entrar

com si res. Caldria fer-ho curosament, en concordança amb el seu sentit subjacent. En passar el llindar d'una església o d'un temple, canvia la mirada i l'actitud, pel cap baix, per consideració als milers de persones que allí han despullat la seva ànima i han elevat les seves pregàries al cel. En passar el llindar d'un jardí, tampoc s'aixeca la veu, i s'alenteix el pas mentre l'esperit es banya en el color de les flors o en l'onatge del verd endreçat.

La filosofia busca la diferència, per entendre, i la vida busca els llindars, per orientar-se. Ara bé, la filosofia del llindar posa tant d'èmfasi en la diferència com en la junctura. Perquè el llindar és, alhora, separació i junctura. Junctura sense confusió. El nen va de casa a l'escola, i de l'escola a casa, gràcies al llindar. Quina sort poder anar a escola i poder tornar a casa! Significa que hi ha escola i que hi ha casa. En algunes distopies literàries i cinematogràfiques, l'ambient és inhòspit i hostil perquè no hi ha ni el llindar de la casa, ni el de l'escola, ni cap altre. Feliços, doncs, els qui van a escola i tornen a casa.

El cultiu del llindar no és feina ni automàtica ni esporàdica. I, és clar, no es redueix a col·locar un mer guarniment. Només una manera de viure—diferent—permetrà l'emergència del llindar. Sí, acostuma a haver-hi porta i quelcom que indica la benvinguda, però aquests elements materials només són un senyal. Darrere de la porta, hi ha d'haver una vibració vital diferent, i una llum també diferent.

L'ALBERTOPIA, QUE RESISTEIX

Hi ha dos tipus de resistència: la que equival a protegir un privilegi econòmic o social, i la resistència revolucionària. Aquesta segona és la resistència política pròpiament dita,

i és revolucionària perquè la diferència que salvaguarda és potencialment fecunda. Si no fos així, l'esforç i el sacrifici no tindrien sentit. Aquesta resistència, doncs, inclou un doble gest: el del baluard protector i el del canvi revolucionari.

Paradoxalment, hi ha canvis revolucionaris que no són el resultat ni de moviments massius, ni de grans esdeveniments, sinó de gestos i d'accions molt senzills en els quals, tanmateix, cal perseverar. De vegades, només «mig pam» ho canviaria tot.

Hi ha una resistència revolucionària de caire educatiu —l'*altertopia*—. Malgrat les grans diferències que es poden indicar, i que no ignoro, és possible detectar un element que, quan es dóna de veritat—i només quan es dóna de veritat—, fa que l'acadèmia de Plató, o que el jardí d'Epicur, o que el portal dels estoics, o que un monestir benedictí, o que una escola, un institut o una facultat dels nostres dies, puguin ser una *altertopia*.

La cura de l'ànima per mitjà de l'atenció a les coses del món depassa l'àmbit infantil o juvenil. Tot fent aquesta mateixa observació, Foucault parla d'un «desenclavament» de la cura de si de l'àmbit pedagògic, per entendre que hi pot haver escola tota la vida.¹ En efecte, el desenclavament de l'àmbit pedagògic significa que, a més de les institucions educatives més avinents per als nens i per als adolescents, n'hi hauria d'altres per als adults. Porta oberta per a tothom: això és el que també deia Epicur, que per a la filosofia ningú ha fet tard. Hi ha alguna cosa, darrere del llinard, que a tots ens pertoca, que a tots ens concerneix. El cultiu d'un mateix és comesa de totes les edats. Això im-

¹ Cf. Michel Foucault, *L'Herméneutique du sujet*, París, Seuil, 2001, p. 197-198.

plica, primer, entendre d'una altra manera el lloc educatiu i, després, entendre'l per tal que, de fet, hi pugui haver escola tota la vida.

L'observació sobre el desenclavament pedagògic cal diferenciar-la de la reflexió que, bastants anys abans, el mateix Foucault havia fet sobre «els llocs altres» i per referir-se als quals havia forjat el terme *heterotopia*. A fi d'estalviar confusions, i perquè en faig una definició diferent de la seva, he optat per emprar l'híbrid grecolatí *altertopia*. Entenc que el lloc educatiu és una *altertopia* en el sentit de «lloc d'una resistència fecunda davant d'allò que domina».

Cultivar el llinard d'una escola és, d'una banda, fer front a les forces hegemòniques que aspiren a colonitzar-la i, d'altra banda, fomentar allò que li és propi. Mantenir la diferència no té res a veure amb l'isolament o amb l'entotsolament. Hi ha ponts perquè hi ha rius que drenen les muntanyes i separen les terres. Establir una relació—crear un pont—significa que, almenys, hi ha dues coses. La relació pressuposa la diferència i, per tant, la no confusió. El cultiu del llinard i de la diferència és el cultiu de l'*altertopia*. Això és, en resum, el que ara vull posar en relleu: que per tal que hi hagi lloc cal mantenir la diferència i resistir a l'homogeni que sempre amenaça, i que cultivar el lloc no és isolament, sinó, al contrari, la condició de possibilitat de les relacions amb altres llocs.

Procurar que no tot sigui el *mateix* és procurar que hi hagi lloc per a allò *altre*. Evitar quedar colonitzat per l'element que desplega els seus dominis exigeix *apartar-se'n*. Apartar-se'n cap a un altre lloc on, per exemple, no hi hagi atapeïment, i apartar-se'n cap a una altra experiència del temps on, per exemple, no hi hagi pressa. L'*altertopia* ja inclou l'*altercronia*. A l'escola, cal tenir temps. I tenir temps és fer un parèntesi. En un cert sentit, un parèntesi per po-

der estar per les coses mateixes, i pel seu fer-se visibles, car només així es deixaran assenyalar.

Avui, el domini d'allò que domina és molt inquietant i, com si fos una rierada, amenaça d'arrasar les poques resistències que encara resten. Tal vegada aquests reductes estiguin destinats a desaparèixer del tot, o tal vegada hi germini quelcom que més endavant brotarà i florirà. No se sap. Aquests reductes són *altertopies*, llocs de la resistència revolucionària. Allò que hi passa podria passar encara més: just això és la utopia.

NO ASSIMILAR-SE A...

La retòrica emprada per les forces hegemòniques acostuma a basar-se en el «realisme» de l'actualitat. Demagògicament, hom va repetint que ara el que hi ha—i el que ve—és tal i tal i cal adaptar-nos-hi com més aviat millor. Cultivar el lllindar és denunciar aquesta retòrica i resistir-ne l'embranchida. El cultiu del lllindar segueix, aquí, aquest lema: *no assimilar-se*. Moltes vegades, per afavorir i cuidar la riquesa del món humà, convé mantenir un hiatus, i per fer «un bon servei», convé mantenir la diferència.

Atès que el «realisme» de l'actualitat traïx l'esperit de l'escola, cal que l'escola es defineixi pel seu no-realisme i, sobretot, com diem, per la seva resistència a l'assimilació. Això mateix també ho subratllava Adorno a la seva manera:

Atès que el procés d'adaptació es veu tan insistentment forçat per l'entorn en què viuen les persones, aquestes han d'autoaplicar-se dolorosament l'adaptació, exagerar el realisme de cara a si mateixes i identificar-se, per dir-ho amb Freud, amb l'agressor.